

Lado Planko

Osnovno šolo je končal v Velenju, gimnazijo v Celju, študija angleščine in francoščine na FF v Ljubljani ni dokončal. Ob delu je študiral kitaro na Visoki šoli za glasbo v Gradcu. Poučeval je v Sloveniji in Avstriji, nastopal z ansamblom za staro glasbo in z bigbandom. V letih 1995 do 2012 je bil vodja velenjske knjižnice. Je organizator kulturnih dejavnosti v različnih kontekstih. Objavljal je v Mladih potih, Tribuni, Problemih, Poetikonu, Lirikonu, Šaleških razgledih. Zadnja leta v glavnem prevaja.

FIŠERJEVA GROBNICA S KAPELO

Povzetek

Območje Velenja ni prav bogato z arhitekturo starejšega datuma, če seveda odštejemo ohranjene in manj ohranjene gradove. Neogotska grobnica in kapela družine Fišer je bila zgrajena leta 1927 in predstavlja eno od izjem. Članek skuša iz ne prav bogatih virov razkriti zgodbo kapele, s katere nastankom sta predvsem povezana brata Branislav in Vladimir Fišer ter njuna starša Ivan Fišer in Ana Skaza, katere smrt je bila povod zanjo. Posebno vlogo je Vladimir v tej zvezi namenil svoji nekdanji ženi Danici Pirc, pozneje poročeni Chelton.

Namesto uvoda

V arhitekturnem pogledu kaže Velenje najprej dvojno, lahko bi rekli celo nasprotujočo si podobo – na prvi pogled je mesto izrazito modernistično, kot je zraslo po 2. svetovni vojni, na

drugi strani pa kaže razločno podobo srednjeveške sekularne arhitekture, saj je v mestu in neposredni okolici visoko število deloma ohranjenih, deloma že porušenih gradov. Tretji pol predstavlja – tudi zaradi urbanističnih posegov po 2. svetovni vojni – skromna trška arhitektura. In čeprav je bil čas socializma s svojim navdušenjem za novo vse prej kot naklonjen starejšim, v nekem drugem času nastalim, še posebej sakralnim zgradbam, osnovnega razloga za to skromnost ne gre iskati samo v morebitni nenaklonjenosti socializma, pač pa v tem, da Velenje do začetka petdesetih let 20. stoletja preprosto ni premoglo gospodarske moči, ki bi zmogla kak zahtevnejši arhitekturni dosežek. Upravno in gospodarsko središče doline je bilo vse do šestdesetih let mesto Šoštanj.

Toliko bolj je potem zanimivih tistih nekaj redkosti, ki so nastale in ostale kljub nerazvitosti okolja. Mednje gotovo sodi neogotska grobna kapela družine Fišer – čeprav v njej počivajo posmrtni ostanki matere in obeh sinov, jo bom zaradi enostavnosti v nadaljevanju imenoval kar kapela; s tem nazivom je tudi splošno znana. Ob nastanku je uživala v prostranosti tedaj še nepozidane doline, medtem ko je od leta 1960 dalje skrita, lahko bi rekli stlačena med stolpnice na Tomšičevi cesti na jugu in med Centrom za vzgojo in usposabljanje, nekdanjo „posebno šolo“, na severni strani. Tako jo je moč opaziti šele, ko si takorekoč tik pred njo.

Kapela, ki se je nenadoma in mimo svoje – pravzaprav svojih graditeljev – volje znašla sredi na novo nastale soseske, v njej domnevno ni imela lahkega življenja, je pa preživela. Ideje o njenem rušenju so se pojavile večkrat; po eni od informacij naj bi jo pred rušenjem rešilo visoko zavarovanje, ki da sta ga lastnika sklenila v Švici, vendar zanjo nisem našel potrditve. Po drugi naj bi brata Fišer imela dobrega znanca med visokimi povojnimi politiki, ki naj bi ga med vojno skrivala pred okupatorjevimi oblastmi, tako da sta se lahko v nuji obrnila nanj, a tudi za to zgodbo nisem našel dokazov. A.T. se spominja, da so mu konec šestdesetih prišle na uho govorice, da bodo kapelo podrli, pa je na to opozoril takratnega politika Avgusta Jeriho, da je posredoval proti rušenju.

R. H. se v približno istem času prav tako spominja ideološko pogojenih razmišljanj o rušenju, a se ne spomni več okoliščin; domneva pa, da bi znalo na odločitev vplivati nepričakovano dobro razumevanje med tedanjim županom Nestlom Žgankom in duhovnikom cerkve sv. Martina Marjanom Kukom; Žgank naj bi ga nagovarjal kar s „tovariš Kuk“.

Potem ko so se začele kazati razpoke na fasadi, propadanje strehe itd., so 31. julija 2007 službe Mestne občine Velenje na pobudo Stanovanjskega podjetja pisno pozvale lastnico, naj poskrbi za obnovo kapele, a je poziv iz razlogov, ki bodo jasni pozneje, ostal brez odgovora; tudi pred tem pozivom naj bi se omenjala možnost rušenja. Občinski svetnik Franc Sever je 2010¹ ponovno spraševal po lastniku, ki bi moral poskrbeti za kapelo.

Dokler sta živela Vladimir Fišer in njegova žena Danica, pozneje vnovič poročena Chelton, ki je po zemljiški knjigi še danes lastnica, je kapela imela skrbnika: za čiščenje, cvetje, košnjo neposredne okolice ipd. je nekako do osemdesetih let prejšnjega stoletja skrbela Minka Čekon,² potem pa do 1999, ko je Danica Chelton umrla, Stanislav Stiplovšek.

Ko sem se podpisani sredi leta 2012 priselil v kapeli najbližjo stolpnico, mi je padlo v oči njeno stanje – za najnujnejšo košnjo je sicer skrbel hišnik bloka, vendar se je zgradbi že razločno poznal zob časa: s fasade je na več mestih odpadla zgornja, zaščitna plast, žlebovi so puščali, najslabše pa je bilo stanje strehe, ki je očitno puščala že dalj časa, tako da je omet začel odpadati tudi v notranjosti. Na moje prigovarjanje se je Mestna občina Velenje odločila poseči v objekt, čeprav je ta po črki zakona še vedno v zasebni lasti. Pravno pokritje za ta korak so našli v občinskem odloku o spomeniškem varstvu iz l. 1983, s katerim je bila kapela zavarovana kot lokalni arhitekturni spomenik. Med iskanjem podatkov o tedaj še neznanih lastnikih, ki bi bili v prvi vrsti dolžni poskr-

¹ Glasilo sveta Mestne občine Velenje št. 02-3 z dne 10. decembra 2010, str. 22.

² Minka je po A. Ž. znanki kar na cesti razkrila, da „ne bo uganila, koga nese v cekru – Ladija“; mislila je seveda žaro z njegovim pepelom.

beti za obnovo objekta, mi je uspelo izbrskati nekaj podatkov o nastanku kapele in o lastnikih, ki jih predstavljam v nadaljevanju. Nekaj nejasnosti in nedorečenosti bo bržkone ostalo nejasnih in nedorečenih za zmeraj.

Nastanek kapele

Povod za nastanek kapele je bila smrt Ane Fišer,³ rojene Skaza, v drugo poročene Prosenc. Njena sinova Branislav in Vladimir Fišer sta se 30. marca 1927 obrnila na župnijski urad Sv. Martina „v Šaleku pri Velenju“ s prošnjo, da jima odstopi parcelo, na kateri bosta postavila grobnico - kapelo za svojo mater, ki je umrla 1. septembra 1926 ob 1.30 v Gradcu, Koerblergasse 42.⁴ V matično knjigo v Velenju je bila njena smrt vpisana šele 15. oktobra 1927; isti datum je tudi na nagrobni plošči naveden kot dan, ko je bila prepeljana v Velenje, kar posredno potrjuje še župnijska kronika⁵ („jese-ni 1927“). S prenosom so domnevno počakali, da bo kapela dograjena, in ob tem opravili tudi vpis v matično knjigo (sliki 1, 2).

Župnik je prošnjo skupaj s svojim priporočilom in načrti na štirih straneh posredoval škofijskemu ordinariatu v Mariboru.⁶ Priporočilo je utemeljil s tem, da gre, prvič, za „izpolnjevanje 4. božje zapovedi“, drugič, je šlo za prispevek 10.000 dinarjev za sanacijo Marijine cerkve v današnjem

³ Po družinskem izročilu je priimek začela pisati s ‚š‘ namesto s ‚sch‘ Vera Fišer, por. Pristovšek, sestrična Aninih sinov, in sicer po vrnitvi iz pregnanstva v Srbiji, kamor so njo in njene deportirali Nemci 1941, vendar je že Branislav 1882 v rojstno knjigo vpisan kot ‚Fišer‘, Vladimir pa dve leti pozneje spet kot ‚Fischer‘. Družina tudi sicer ni skrivala svojega slovenskega značaja, preimenovanje v ‚Fischer‘ naj bi se zgodilo nekje v 18. stoletju v neznanih okoliščinah.

⁴ Na tem naslovu je še danes sanatorij.

⁵ Kronika župnijskega urada sv. Martina pri Šaleku od 1924 dalje, str. 14; v nadaljevanju *Kronika Šm.* Njeno kopijo hrani Muzej Velenje.

⁶ Korespondenco je v Nadškofijskem arhivu v Mariboru našel dr. Milan Ževart, kopijo pa hrani Muzej Velenje.

*Slika 1:
Pogled z juga,
kapela pod
cerkvijo okoli
1952*

*Slika 2:
Pogled s severa
okoli 1930*

Starem Velenju,⁷ katere obnova je bila nujna, ter, tretjič, za to, da bi se kapela „rabila pri procesiji na praznik presv. Re-

⁷ Celotna obnova z zvonovi vred je stala 155.043 dinarjev, od tega zidarska dela, ki jih je opravil Martin Kumer iz Šoštanja, 69.197,68 dinarjev. K zbranemu denarju sta prispevala brata Fišer in Franc Šaloven, župnik v Ameriki in velenjski rojak, po 10.000 dinarjev.

šnjega telesa“.⁸

Odgovor ordinariata je prišel 8. aprila 1927, in sicer je „dovolil ... prošnjikoma ... na temelju kanona 1208 § 3 postavitev grobnice - kapele na travniku parc. št. 359/2 davčne občine Velenje za rodbino Fischer.“ Parcelo so potem preštevilčili v 136*, pri čemer je zvezdica pomenila stavbno zemljišče.⁹ 250 m² velika parcela je ležala na sami meji katastrskih občin Velenje in Šalek (na eni karti je vrisana v k. o. Velenje, drugič v k. o. Šalek), na ovinku nekako na pol poti med cerkvijo sv. Martina in trgom Velenje.

Kapelo je zgradilo znano gradbeno podjetje Tönnies¹⁰ iz Ljubljane, končalo jo je jeseni 1927.¹¹ V zemljiško knjigo je bila iz neznanih razlogov vpisana šele 25. julija 1933. 7. februarja 1928, ko je kapela že stala, je Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani ordinariatu sporočil, da sta brata Fišer pri njih naložila 1.000 CHF s 6-odstotnimi obrestmi, ki bodo na voljo župnijskemu uradu za vzdrževanje kapele in opravljanje obredov v njej, 17. februarja pa je ordinariat to sporočil župnijskemu uradu.

Zanimivo je, da je na istem mestu, kjer zdaj stoji Fišerjeva kapela, stala pred tem manjša kapela (po navedbi M. S. G. kapela trgovske družine Valenčak), ki so jo pred gradnjo nove, Fišerjeve, predstavili za kakšnih 200 metrov proti jugozahodu. Na razglednici iz prve polovice dvajsetih let je še vidna.

⁸ V dosegljivih dokumentih o njeni tovrstni uporabi ni poročil.

⁹ S spremembo katastra leta 1965 je parcela dobila novo parcelno oznako, št. 1915 v katastrski občini Velenje; mejo med katastrskima občinama Šalek in Velenje so takrat premaknili slab kilometer proti vzhodu.

¹⁰ Podjetje je v drugi polovici 19. stoletja ob gradnji železnice Dunaj–Trst ustanovil Šved Gustav Tönnies, na povabilo takratnega župana Hradeckega pa je ostal v Ljubljani. V Velenju je podjetje zgradilo tudi Valenčakovo in Skazovo kapelo, sicer pa se je zapisalo v zgodovino z gradnjo več Fabianijevih stavb, večine skladišč v tržaškem pristanišču, Kozlerjeve pivovarne (današnjega Uniona), nekdanjega Šumija, pa Deželnega gledališča (poznejše Opere) v Ljubljani 1892 in cerkve na Bledu 1900. Prim. Stojan Jakopič: Gustav Tönnies in sinovi, graditelji Ljubljane. v Ljubljana: glasilo Mestne občine Ljubljana, letnik XX št. 5, oktober 2015, str. 7.

¹¹ Kronika Šm, str. 14.

Slika 3: (Valenčakova) kapela pred 1927

Rok Poles s soavtoricama je tik pred tem, ko je kapela ostala brez skrbnika, takole opisal njeno arhitekturo:¹² „Ima pravokotno ‚ladjo‘ ter nekoliko ožji tristrano sklenjen ‚prezbiterij‘. Vogale podpirajo stopnjevani oporniki iz reznega neometanega gnajsa, krogovičevja in okvirji so iz peščenca, stopnice iz podpeškega marmorja, podzidek je betonski, stene pa opečne. V podolžnicah ladje ter v stranicah prezbiterija so okna s krogovičevjem. Dva para vitkih stebričev z brstnimi kapiteli nosita šilastoločne arhivolte vratnega portala. Pravokotna vrata so zaprta s kovanimi železnimi križi, v šilastoločnem čelu je krogovičasto okno. Vhodna fasada ima trikotno čelo s slepo rozeto in križno rožo na vrhu. Streha je krita z eternitom, na slemenu jezdi šesterostrani stolpič z linicami, trikotnimi čeli ter visoko bakreno piramido, po kateri plezajo drobni grčavi listi. Zaključí ga jabolko s križem. Okoli kapele je železna ograja. Tlak je beli marmor.¹³ V ostenje slavaloka sta vzdana nagrobnika, v sklepu stoji preprosta oltarna miza. Okna zasteklujejo historistični vitraži.“

¹² Rok Poles et. al.: Sakralna dediščina Šaleške doline, Velenje 1998, str. 182.

¹³ Očitno gre za pomoto – tlak je kombinacija svetlo in temno sivga šesterokotnega kamna.

*Slika 4:
Kapela pred
obnovo 2014*

Opis je mogoče dopolniti še z nekaj podrobnostmi. Podolžna os kapele leži v smeri vzhod-zahod, vhod vanjo je z zahodne strani. Na prekladi nad vhodom je napis „Če bi solza Te zbudila, ne bi krila Te gomila“. Na nagrobnikih so datumi smrti

in upepelitve matere Ane ter sinov Branislava in Vladimira, ne pa tudi datumi rojstev. Sodeč po zunanji konzoli, ki je danes brez dovoda, in instalaciji v notranjosti je prvotno obstajal električni priključek za razsvetljavo. Streha je po obnovi maja 2014 krita z bobrovcem, zamenjali so tudi bakrene obrobe. Bakrena streha stolpiča, namenjenega zvonu (o katerem pa ni podatkov in verjetno nikdar ni bil nabavljen), je bila po skoraj 90 letih v tako dobrem stanju, da je ni bilo potrebno menjati. Križ na vrhu stolpiča je nekoč služil tudi kot konstrukcijska opora za strelovod, ki je medtem postal odveč glede na bližino nekajkrat višjih stanovanjskih stavb, ki so standardno opremljene s strelovodi (sliki 5, 6).

Vitraži v prezbiteriju so figuralni – Pietà v srednjem, vzhodnem oknu, sv. Ana v jugovzhodnem in sv. Vendelin, zavetnik proti boleznim, ki na dlani drži cerkev z dvema zvonikoma (Gore Oljke?), v severovzhodnem oknu. Vitraži ostalih oken so izvedeni v maniri ekspresionistične ornamentike. Izdelalo jih je podjetje Zettler v Münchnu.

Slika 5: Okrasni vitraž

Slika 6: Prezbitarij s tremi figuralnimi vitraži

Nenadna in neposredna bližina stolpnice (manj kot 10 metrov) je bila okoli leta 1960, ko so rasle najbližje stavbe, razlog za postavitve ograje iz krivljenega jekla, skladne z arhitekturo kapele, kot podaljška zahodnega pročelja, in preproste mrežne ograje na ostalih treh straneh. Postavili so jo Rudi Hudovernik, takrat še študent, Ignac Šalej, Ludvik Zagradišnik in Ivan Ojsteršek.

Oče in mati

Fišerji so bili ugledna in dobro stoječa slovenska družina. Oče Ivan Fišer (24. junija 1856 – 15. aprila 1893, pokopan dva dni pozneje) je bil notar. Rojen je bil v Gornjem Gradu v hiši s številko 35 očetu Francu Fischerju, p. d. Matiji, in materi Frančiški Keber. Njegova sinova, ki sta dala postaviti grobnico in kapelo v Velenju, sta bila rojena v Ljutomeru: Branislav 28. oktobra 1882 in Vladimir 13. decembra 1884. Njun boter po materini strani je bil obakrat materin oče Gašper. Družina tedaj še notarskega kandidata je v tistih letih živela na naslovih Ljutomer 61 oz. 73. Ivan Fišer naj bi

bil strog oče (vztrajal je mdr. pri tem, da sta sinova po cesti hodila pred staršema v točno določeni razdalji).¹⁴ Nekaj let pozneje omenja časopis Slovenski gospodar Ivana Fišerja, notarja iz Mokronoga, kamor se je očitno preselil, med podporniki Dijaške kuhinje v Celju.¹⁵ Še štiri leta pozneje poroča isti vir o notarjevi selitvi v Gornji Grad. Celjska Domovina ga 19. novembra 1892 na str. 284 omenja kot gosta na tomboli v Žalcu, naslednjo pomlad, 20. aprila 1893, pa Slovenski gospodar sporoči njegovo smrt in novičko dopolni s podatkom, da je bil pokojnik „vrl rodoljub“. M. G. S. se spominja, da sta sinova vsako leto za dan mrtvih obiskala očetov grob, žal pa danes na nagrobniku ni več njegovega imena.

Ivanov bolj znani brat(ranec)¹⁶ Franc Fišer (24. 3. 1847 – 23. 8. 1901)¹⁷ je bil kamniški „hotelir in meščan“ (napis na nagrobniku) ter župan, ki se je zapisal v zgodovino mesta s prvim kamniškim vodovodom; priložnost, ko je bilo treba vodovod začasno zapreti, so Kamničani preimenovali kar v „Fišerju se je voda zaprla“. Veljal je za trdnega Slovenca, tako da je celo deželni glavar Winkler z njim komuniciral v slovenščini. Eden od znakov opredelitve za slovenstvo je

¹⁴ Za družinske detajle se zahvaljujem Slavku Krivcu in Mariji Gorenc Skaza.

¹⁵ Iz Celja: Slovenski gospodar št. 14, 7. aprila 1887, stran 108.

¹⁶ Vladimir v oporoki navaja, da je Erich njegov nečak oz. sin njegove sestrčne. Če sta bila Vladimir Fišer in Marija Fišer, poročena Maurer, sestriča oz. bratranca, bi morala biti oba očeta, torej Franc Fišer, kamniški župan, in Ivan Fišer, nazadnje notar v Gornjem Gradu, brata. Podatki iz rojstnih knjig pa Vladimirjeve navedbe relativirajo: notar Ivan, sin Franca p. d. Matije, in oče Branislava in Vladimirja, ter župan Franc, sin Helene Fišer, sta bratranca.

¹⁷ Datuma oz. meseca Francovega rojstva na nagrobniku in v matični knjigi se ne ujemata, po knjigi je bil Franciscus Fischer rojen 24. 3. 1847, po nagrobniku pa 24. 4. istega leta materi Heleni Fischer (1. 5. 1818 – 19. 1. 1892); okence za očetovo ime je ostalo prazno, kar kaže, da je bil rojen zunaj zakona. V isti knjigi sem sicer našel tudi Ivana („Johanna“) Fischerja z rojstnim datumom 19. 7. 1862, očetovim imenom Ivan („Johann“) Fischer in materinim imenom Rosalind Iglizh. Lahko da sta Rosalind Iglizh in ta Ivan Fischer st. sorodnika „naših“ Fišerjev, iz gornjegrajskih podatkov pa je jasno, da nista starša „našega“ Ivana. Nadaljno raziskovanje morebitnih družinskih povezav bi preseglo okvir tega zapisa.

bilo tudi predsedovanje njegove žene Marije kamniški Ciril-
-Metodovi družbi, ki je v ranjki Avstriji „nemški“ Avstrijci in
z njimi oblast niso prav lepo gledali.

Blagorodni gospod župan!

Potom c. kr. tretjega kornega
poveljstva v Gradcu sem povabljen,
Vam in kamniški požarni bramb-
zaradi uspešnega sodelovanja pri
gašenju, ko je bila 11. maja t. l. c. kr.
smodniška tovarna zaradi požara v
veliki nevarnosti, v imenu c. kr. voj-
nega ministerstva zahvalo izreči.
Smatram pa za svojo dolžnost,
tudi v imeni deželne vlade se
Vam in vsem udom požarne bram-
be za neustrašno in krepko delovanje
pri ti priliki lepo zahvaliti.

V Ljubljani 5. julija 1887.

C. k. deželni predsednik:

Winkler

Naj pr.

blagorodni gospod župan
Franc Fischer

v

C. Kamniku.

Slika 7: Pismo deželnega glavarja Kranjske Winklerja Francu
Fišerju l. 1887

Franc Fišer je po smrti zapustil potomkam 6 hiš v tedanjem Grabnu (na današnji Medvedovi), z naročilom, naj jih – razen tiste na Tunjiški 1 – prodajo, denar naložijo in živijo od obresti. Načrt se je uresničil, a samo delno – obe mlajši sestri sta izgubili svoj delež v 1. svetovni vojni. Par je namreč zapustil štiri hčerke (šest otrok je umrlo), vse so bile učiteljice. Najstarejša Marija se je poročila z ljubljanskim Nemcem, mestnim svetnikom Henrikom Maurerjem, in mu rodila tri sinove; v razburkanih časih po koncu 1. svetovne vojne je z otroki pristala v Gradcu. Vera, slikarka in učiteljica, se je poročila s celjskim mestnim inženirjem in kasnejšim častnim občanom Blažem Pristovškom. Najmlajša hči Josipina, poročena Krivec, je pred nastopom državne službe kot zasebna učiteljica poučevala otroke družine Souvan, tedanjih lastnikov Volčjega potoka.

Mati Ana Skaza (23. maja 1861 – 1. septembra 1926) se je rodila v številni in premožni velenjski družini kot drugi otrok – imela je 8 bratov in sestra.¹⁸ Oče Gašper Skaza je bil rojen 3. 1. 1838, umrl pa 4. 10. 1899. Mati Ana Vrbnik – zapisano tudi Virbnik – je bila rojena 15. 2. 1838, umrla je 10. 12. 1890; priimek Vrbnik je v istem času tudi priimek sodnega sluge v Novi Cerkvi. Gašperja, Ano st. ter njuna otroka Franca¹⁹ (1. 10. 1859 – 16. 5. 1941), poznejšega učitelja in občinskega tajnika, ter Ano, pozneje poročeno Fišer, je najti v popisu prebivalcev škalske župnije za obdobje 1855–1864 (slika 8).

V Gornjem mlinu (njegov lastnik je bil Karel Glušič, stal pa je približno tam, kjer je danes zahodni rob tovarne Gorenje) na naslovu Pesje 14, so Skazovi živeli vsaj med letoma 1859 in 1864, iz česar je mogoče sklepati, da sta se Franc in Ana rodila tam, verjetno pa je bil to tudi rojstni naslov sina Josipa, p. d. Špenka (12. 1. 1866 – 6. 1. 1947), poznejšega velenjskega župana. Medtem že številno družino Gašperja in

¹⁸ Za podatke o družini Skaza se zahvaljujem Andreju Grebenšku.

¹⁹ Franc Skaza je bil v šolskem letu 1918/19 razrednik 4. razreda. Prim. mag. Aleksandra Gačič: Šolstvo v Šaleški dolini v času med obema vojnama; <http://www.knjiznica-velenje.si/4022> dne 13. 12. 2015.

*Slika 8:
Ana Fišer,
roj. Skaza,
por. Prosenc,
portret je v kapeli
od Anine smrti.*

Ane Skaza najdemo med 1867 in 1878 v popisu prebivalcev trga Velenje. Na hišni številki 26 so v letih med 1867 in 1872 poleg omenjenih živeli še:

- Marija (8. 10. 1869 –?),
- Frančiška Ivana (1. 4. 1872 –?),
- Anton (4. 12. 1873 –?), poznejši zdravnik v Velikovcu (za njegovo prakso naj bi bila zgrajena hiša na današnjem naslovu Stari trg 27),
- Karolina (7. 10. 1876 –?) in
- Ivan (1. 1. 1879 – 3. 1. 1879).

Med javnimi dejanji Skazovih sta se ohranili dve izjavi v podporo majniški deklaraciji januarja 1918; prvo je podpisalo 408 žensk, med njimi pet Skazovih, drugo pa župani šoštanjkega sodnega okraja, med njimi velenjski župan Josip Skaza.²⁰ Ta je oktobra istega leta predlagal tudi preimenovalje gasilskega društva v – slovensko – Požarno brambo Velenje, kar je povzročilo izstop občutnega števila gasilcev.

²⁰ Nav. po Milan Ževart: Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi, v zborniku: Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje 1999, str. 305 in dalje.

Ovdovela Ana je verjetno imela nekaj težav s krote-njem fantov, a jima je vsaj za nekaj časa morala nadomestiti tudi očeta. Domnevati smemo, da je prezgodnja očetova smrt okrepila navezanost sinov na mater, iz katere je pozneje zrasla misel na kapelo. Ani potem očitno ni ostalo drugega, kot da je z otrokoma zapustila Gornji Grad in odšla v Ljubljano; v tistem času je tudi pogostejše prihajala v Velenje. Kmalu se je vnovič poročila in privzela priimek Prosenc.²¹ Ana je preživela tudi drugega moža, o čemer priča status ob njeni smrti – iz vpisa v matično knjigo je razvidno, da je bila Ana ob svoji smrti „zak. žena pok. ravnatelja“, da je torej tudi njen drugi mož umrl pred njo.

Vladimir in Branislav

Starejši sin Branislav je obiskoval gimnazijo, vendar ga najdemo v šolskem letu 1893/94 tudi v prvem letniku Jerajevega klavirskega razreda ljubljanske Glasbene matice.²² Mlajši sin Vladimir je obiskoval realno gimnazijo. Ani je uspelo sinovoma omogočiti študij – Branislav je postal pravnik in visok deželni uradnik (namestnik deželnega glavarja), a se je zgodaj upokojil. Vladimir je študiral zavarovalništvo v Gradcu. Potem ko je sam stopil do direktorja zavarovalnice v Gradec, je očima ob upokojitvi zamenjal na mestu ravnatelja zavarovalnice Feniks. Ker bi bil očim na tem mestu raje videl zeta, moža svoje hčere iz prvega zakona, Vladimirjeva poteza najbrž ni pripomogla k boljši družinski atmosferi. Po 1. svetovni vojni je Vladimir postal ravnatelj zavarovalnice Jugoslavija v Ljubljani.

Brata sta zapisana v spominu marsikaterega velenjskega sodobnika. Že kot otroka sta rada hodila v materin rodni

²¹ Adresar – 1. splošna naslovna knjiga za Kranjsko, Ljubljana 1912, dosegljiv na URN:NBN:SI:DOC-EEQRBZF6 z <http://www.dlib.si>, ali na <http://www.sistory.si/raw2xml.php?ID=935> dne 5. 2. 2016, navaja na strani 449: „Josip Prosenc, zavarovalni reprezentant, Sodna (danes Tavčarjeva, op. L.P.) ulica 1, Ljubljana.“ Tudi Prosenc je, kot bomo videli, že imel otroka iz prvega zakona.

²² (Anton Štritof): Izvestje „Glasbene matice“ v Ljubljani, Ljubljana 1894, str. 32.

kraj. V Velenju sta imela precej sorodstva, ustvarila pa sta si tudi številna znanstva, kamor sta hodila na obiske: k Hudo-verniku, Grebenšku, bratrancu Mirku Skazu ...

Branislav je bil zamišljene, celo zasanjane narave, kar je večkrat botrovalo nepričakovanim dogodkom: tako je nekega dne odšel z dežnikom, obešenim čez roko, in se vrnil samo z ročajem – spodnji del dežnika mu je med potjo odpa-del, pa tega še opazil ni. Nekoč – fanta sta bila še otroka – je v vsem trgu zavladovalo razburjenje, ker je Branislav preprosto izginil. Oddahnili so si šele, ko so ga našli na podstrešju, za-topljenega v branje – preprosto ni bil pozoren na razburjenje zunaj hiše.

*Slika 9:
Vladimir Fišer
okoli 1900*

Pričevalci se ga spominjajo tudi kot šahista in knjižnega molja – vedno ga je bilo mogoče vi-deti s knjigo v roki. Že v zrelih letih je Vladimir ob srečanju s pa-trom Romanom Tomincem, fran-čiškanom in umetnostnim zgodovinarjem, na Tominčevo vprašanje, kako gre bratu, odgo-

voril: »Moj brat živi pravo svetniško življenje.« Na podvprašanje, kako to misli, je svetniško življenje opisal s »Hodi na sprehode v Tivoli in skrbi za svoje zdravje.«

Vladimir je bil bratovo živo nasprotje, zgovoren, ekstrovertirane, praktične narave in je za starejšega brata skrbel tudi še v odrasli dobi. Branislav se je skrbništvu seveda raje izognil – na obiskih, ko je Vladimir za trenutek stopil po hiši ali po vrtu, si je lahko npr. privoščil narezane dobrote, ki mu jih je brat v skrbi za zdravje – in za bonton – sicer prepovedoval. Bil je zelo natančen glede svojega zdravja in ponosen na to, da celih 35 let ni bil bolan oz. prehlajen. Bolezni se je branil na več načinov: za prijemanje kljuk na vratih je nosil s sabo toaletni papir ali robec, ki ga je po uporabi odvrغل. Preden je prišel na obisk, je vedno preveril, ali so v hiši vsi zdravi. Ko je obisk končal, je stopil v predsobo, vhodna vrata pa so mu morali odpreti na stežaj, da se je njegov organizem privadil na hladnejši zunanji zrak, preden je res odšel iz hiše. Takoj ko je kazalo, da bi se vreme znalo poslabšati, sta si brata nadela galoše in vzela s seboj dežnike, kar ju je v ljudskih očeh seveda naredilo za čudaka ali vsaj za posebneža.

Vladimir se, dokler je bil samski (kar je trajalo do njegovega 44. leta), ni ravno branil žensk. Med njegovimi ženskimimi zgodbami – veljal je za dobrega pripovedovalca – je O. G. ostala v spominu zgodba z dunajskega oficirskega plesa; Vladimir je, kot je to bila navada v Avstro-Ogrski, kot visokošolsko izobražen moški dobil tudi oficirski čin, h kateremu je sodil posilni, „purš“, kot so jim rekli. Na oficirskem plesu mu je padla v oči žena enega od oficirskih kolegov, a za kaj več na plesu samem ni bilo priložnosti. Naslednje jutro je, da ne bi po nepotrebnem izgubljal časa, k oboževanki poslal svojega purša s šopkom in prijaznim sporočilom, ni pa pomislil na to, da bo mogoče doma še kdo drug. Purš je prinesel šopek, pozvonil in ga – ne da bi si pri tem kaj mislil – predal kar osuplemu soprogu. Vladimir se je po mnogih letih še zelo podrobno spominjal, kaj in kako mu je zadevni oficirski kolega odpisal na – preveč – prijazno pošto njegovi ženi.

O družinah sta brata začela razmišljati očitno šele po materini smrti, kar kaže na dominantno vlogo matere; oba sta se namreč poročila relativno pozno. Vladimir se je, kot poročila Jutro,²³ poročil 12. julija 1928 v cerkvi sv. Frančiška v Šiški. Njegova izbranka je bila Danica Pirc (13. 3. 1907 – 11. 3. 1999), ob Miji in Martini ena od hčera Cirila Pirca (1888– 1973),²⁴ višjega geometra in do 1927 predavatelja višje geodezije na Ljubljanski tehniški visoki šoli,²⁵ predhodnici današnje fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo.

Branislav se je poročil 1. avgusta 1929 z Jerico Strauss v frančiškanski cerkvi v Ljubljani. V zakonu je dobil hčer Anico, o kateri je bilo mogoče izvedeti samo, da se je poročila v Italijo.

Brata sta imela stalno zakupljeno sobo v velenjski kolodvorski restavraciji, takrat v lasti gostilničarja Edvarda Raka, in sta prenočevala tam, prav tako Vladimirjeva žena Danica. Vladimir si je izgovoril, da mu v sobi zmeraj pripravijo tudi vrv: bil je prepričan, da bi se mu v primeru požara uspelo rešiti iz sobe v drugem nadstropju po vrvi.

V zrelih letih sta med drugim vzdrževala stalne stike s teologom in politikom dr. Josipom Hohnjecem (1873–1964), svojčas predsednikom katoliške Prosvetne zveze, ki je imel mdr. veliko zaslug za gradnjo prosvetnega doma v Šmartnem leta 1909 (sliki 10, 11).

Vladimir je kljub stanovanju v Ljubljani v tridesetih letih domnevno sodeloval pri gradnji hiše svoje sestrične (točneje: sestrične v drugem kolenu), slikarke in učiteljice

²³ Jutro, domače vesti, 15. 7. 1928, str. 162.

²⁴ Letnici sta s portala MyHeritage v februarju 2016.

²⁵ Geodetski vestnik 45/2001, str. 144, nepodpisan članek 190-letnica začetka visokošolskega študija geodezije v Ljubljani, v katerem se omenja Hon. nast. ing. Ciril Pirc, višji stavbni komisar: Višja geodezija: (3), A 14, to., sr., če. 8–9. (Vir: CATALOGUS LECTIONUM UNIVERSITATIS LABACENSIS SEMESTRE HIBERNUM 1923./24, Seznam predavanj na univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani za zimski semester 1923 / 24.).

*Slika 10:
Branislav Fišer
1959*

*Slika 11:
Vladimir Fišer
1939*

Vere Pristovšek, poročene s celjskim mestnim inženirjem Blažem Pristovškom; v njej si je dal pripraviti sobo s prostornim balkonom. Tam je pozneje živel vse do odhoda v dom za upokojence v Celju.

Vladimir in Danica

Po ustnem izročilu, ki ga danes seveda ni več mogoče preveriti, naj bi Danica, sposobna (med drugim je govorila več jezikov) in odločna, med sprehodom po tivolskem Jakopičevem sprehajališču svoji sošolki - maturantki (to bi dogodek postavilo v leto 1926) pokazala Vladimirja, češ da se bo poročila z njim. Sošolka je reagirala z nejevero: naj vendar samo pomisli, koliko je starejši od nje. Pa je do poroke vse-kakor prišlo – ne glede to, ali je zgodba o sošolki resnična, in ne glede na 23 let razlike med partnerjema. V letih, ki so sledila, je par večkrat prihajal v Velenje, prav tako se pričevalci spominjajo bratov med obiski kapele. O. G. se spominja, da je bila Danica „velika gospa“ in da je lastnica kolodvorske restavracije, kjer sta Danica in Vladimir prenočevala, nekega jutra prišla prosit na železniško postajo, da „danes ne bi ,feršibali‘, ker gospa še spijo.“ Otrok na njegovo željo nista imela; ali je šlo res za željo, in to za njegovo željo, nam ne bo več uspelo pojasniti.

Življenje jima je postavila na glavo italijanska okupacija Ljubljane. Vladimirja so Italijani po okupaciji razrešili z direktorskega položaja in upokojili, Danica pa je odšla na študij arhitekture v Peruggio. Razloga za odhod ne vemo, možni razlagi pa sta vsaj dve, da Danici ni bilo do življenja v okupirani Ljubljani ali pa je v zakonu že škripalo. V tistem trenutku najbrž nikomur od njiju ni bilo jasno, kako zelo se bo odmaknilo njuno naslednje srečanje.

Pozimi in spomladi 1944 so zavezniki prodirali po italijanskem škornju navzgor, pri čemer jim je največ preglavic delala nemška obramba pri enem najstarejših evropskih samostanov, Monte Cassinu. Monte Cassino je po večmesečnih bojih padel 18. maja 1944, svoja življenja pa je tam pustilo 55.000 zavezniških vojakov, med njimi polovica pripadnikov poljske Armije kraiove. Mesec dni kasneje so zavezniki osvobodili Peruggio. Ni si težko predstavljati, kakšen vtis je na vojaka, ki je ravno odnesel celo kožo iz množične klavnice pri Monte Cassinu, morala narediti ženska v najlepših letih,

pa še brez spremstva ... Iz poznejšega razvoja dogodkov je namreč mogoče sklepati, da je Danica v tem času spoznala svojega drugega moža, Poljaka Maca Cheltona, in se odločila za ločitev. Vladimir ji ni delal težav, tako da sta kljub ločitvi ostala v dobrih odnosih.

Danica

O prvih letih po koncu vojne mi ni uspelo najti podatkov, lahko samo domnevam, da sta bodoča zakonca iskala pot iz porušene Evrope, ki vsaj za Danico kot razseljeno osebo najbrž ni bila prav enostavna. Danica Pirc se spet pojavi leta 1951, tokrat v javno dostopnih virih na drugem koncu sveta. Prav na svoj rojstni dan, 13. marca 1951, se po desetdnevni plovbi iz Bremerhavna z ladje „General C. H. Muir“ izkrca v New Yorku. Za cilj potovanja navede naslov Lakeshore Drive 710 v Chicagu, domnevno naslov znancev ali sorodnikov. Svoj status opiše z „brez državljanstva“ (kot razseljena oseba je potovala z začasnim potnim dokumentom s št. I-994597), „ločena“ in svojo starost s 37 leti.²⁶ 26. junija istega leta vloži prošnjo za ameriško državljanstvo in ga dobi 16. januarja 1952. Slabe dve leti pozneje jo je najti v Seattlu v zvezni državi Washington, kjer z drugim možem, Macom Cheltonom (17. 4. 1901 – 27. 9. 1982), pri mestni razsvetljavi zaposlenim elektroinženirjem, preživi preostala leta življenja. Interes za notranjo opremo ji pride prav v njenem podjetju Lights and Shades, Luči in senčila.

Maca je Danica preživela za 18, Vladimirja pa skoraj na dan natančno za 23 let, kolikor je bila mlajša od njega. Umrla je 11. marca 1999, dva dni pred svojim 92. rojstnim dnem.

Vladimir je umrl prav na Daničin rojstni dan, 13. marca 1976. Na zapuščinski razpravi 14. maja istega leta se je

²⁶ O tem, zakaj je utajila sedem let, lahko samo ugibamo – je šlo za strah pred tem, da bi jo zaradi starosti zavrnili, za nečimrnost, kaj tretjega ...? Vsekakor so ji verjeli, iz česar je mogoče sklepati, da je utajena leta znala skriti.

pokazalo, da je svoje premoženje zapustil deloma sestrični Veri Pristovšek, deloma nečaku oz. sinu druge sestrične Mici (Marije) Erichu Maurerju, stanujočemu v Gradcu, Griesgasse 10 – temu je namenil med drugim tudi oljni portret matere Ane.²⁷ V oporoki, ki jo je napisal 24. oktobra 1968, domnevno pred odhodom v upokojenski dom, posebej našteva predmete (nekaj malega pohištva, slike, dve stoječi uri itd.), ki jih je njegova nekdanja žena Danica kupila „iz svojih sredstev in so zato njena izključna last.“ Opremo svoje nekdanje žene, ki si je medtem ustvarila nov dom z drugim tisoče kilometrov proč, je po več kot 27 letih abstraktne skrbi zanjo – pri 84 letih gotovo že v slutnji in spoznanju bližajoče se smrti – dokončno namenil tisti, ki mu jo je usoda tako nepričakovano odtegnila. Kot se spominja O. G., naj bi opremo sam zapakiral in poslal. Danici je »antična oprava v Laditovi sobi« ostala v lepem spominu, medtem ko v njenem stanovanju »z nizkimi stropovi ni prišla do efekta«, kot pravi v pismu sorodnici Majdi, Verini hčeri, z dne 16. februarja 1982.

Za našo zgodbo je pomembno, da je Vladimir Danici z oporoko zapustil tudi družinsko grobno kapelo v Velenju, v kateri so takrat že počivali materini in bratovi posmrtni ostanke; osem let pozneje se jima je pridružil še on sam. Hkrati ji je za pokritje stroškov, ki jih bo imela z vzdrževanjem kapele, namenil hranilno knjižico z nekaj več kot 38.000 dinarji.²⁸ Z vknjižbo lastninske pravice v zemljiški knjigi na njeno ime je bila 25. avgusta 1977 Vladimirjeva poslednja volja ureničena.

O morebitnem obisku Danice v Velenju v času po 2. svetovni vojni nisem našel sledi, čeprav ga ni mogoče izključiti. Vendar to ne pomeni, da se s prvim možem nista več srečala: O. G. se spominja Vladimirjevega pripovedovanja, da se je – domnevno v šestdesetih letih – z Danico dobil

²⁷ Erich in njegov brat dvojček Gerd Maurer (umrl 1998) sta po dosegljivih podatkih umrla brez potomstva. Do njunega brata, ki naj bi živel na Koroškem, v Celovcu, mi ni uspelo priti. Morebitno iskanje Aninega portreta je s tem vsaj za zdaj praktično nemogoče.

²⁸ Vsota je predstavljala približno polletni učiteljski zaslužek.

v Slika 12:

*Kapela med
obnovo v maju
2014*

v zdravilišču Dobrna, le o časovni umestitvi dogodka je pričevalka negotova. Septembra 1978 je Danica v želji, da bi prebila več časa skupaj s sestrama, kupila stanovanje v Ljubljani, a ji je te načrte v veliki meri prekrižala nepričakovana smrt najmlajše in najljubše sestre Martine.

V omenjenem pismu Danica pove tudi, da so l. 1981 podrli drevesa, ki so »grozila pasti na kapelo«, popravili zvonček ter kapelo zunaj in znotraj prebarvali. Oskrbnik naj bi bil dober, ampak drag – ker je živela tam (v ZDA) in so mislili, da je mnogo podedovala, so ji delo zaračunavali primerno drago. V pismu obljublja, da bo do svoje smrti skrbela za kapelo, potem pa bo »trust fund za kdorkoli bode prevzel oskrbo tega krasnega sceničnega okrasja Velenja.«

Danica je držala besedo in skrbela za kapelo vse do svoje smrti, kaže pa, da se je zalomilo z ustanovitvijo sklada; žal mi ni uspelo vzpostaviti stika z domnevno dedinjo, Daničino nečakinjo iz Novega Sada, ki bi edina lahko pojasnila, kaj se je zgodilo.

Zahvala

Zahvaljujem se pričevalcem – brez njih tega zapisa ne bi bilo: pri Jožetu Hudalesu st. sem dobil prve informacije, nato pa so mi pomagali (po abecednem redu) Marija Gorenc Skaza, Olga Grebenšek, Andrej Grebenšek, Rudi Hudovernik, Senka Karlovčec, Slavko Krivec, Anka Maček, Vlasta Pristovšek, Avgust Tanšek in Aleksandra Žuber.

Prav tako so mi pomagali pri iskanju informacij: Mateja Medved in Milena Slatinjek, obe Muzej Velenje, Martina Šrot in Brigita Vodeb, Geodetski urad Velenje, Srečko Pavličič iz Knjižnice Ljutomer, Tatjana Malec, Koper, ter uradnice na okrajnih sodiščih v Velenju in Celju ter v Zgodovinskem arhivu Celje.

Uporabljene fotografije so iz zbirk Mira Brešarja, Tine Felicijan, Andreja Grebenška, Vlaste Pristovšek, Slavka Krivca (Winklerjevo pismo), Milana Mariča in Muzeja Velenje.

Velenje, februarja 2017

*Slika 13:
Kapela po
obnovi 2014*